

Ilkka Levä

Kuunmaisemia ja yhteiskunta-analyysia

21. Pohjoismainen sosiologiakongressi Reykjavikissa 14.–17.8.2002

Lentokoneen laskeutuessa Keflavikin lentoasemalle ulkona levittäytyi karu kuunmaisema. Yksilö siirtyi pysyvään poikkeustilaan suhteessa aiempaan omaan viitekehukseen. Vaikutelma oli aluksi luotaantyöntävä, mutta onneksi pikimmiten pääsi tekemisiin sekä paikallisten että konferenssiin saapuneiden ihmisten kanssa. Tästä seurasi huomio siitä, ettei ympäristö sittenkään hassumpi ollut.

Itse 21. Pohjoismaisen sosiologiakongressin aiheena oli "Network Society: Opportunity or Oppression?" Avauspuheenvuoron käytti Islannin presidentti Ólafur Grímsson vanhana sosiaalitieteilijänä. Hän muistutti yleisöä siitä, miten traditiot muovaavat meitä, sekä siitä, miten niiden avulla voi suuntautua tulevaisuuteen. Presidentti Grímsson muistutti puheessaan myös demokratian tärkeydestä syyskuun 11. päivän tapahtumien jälkeen ja demokratian tarjoamasta mahdollisuudesta vapaaseen valintaan. Grímsson ei jostain syystä kuitenkaan puhunut nykyisestä demokratian legitimitiivikriisistä, joka monien yhteiskuntateoreetikkojen mielestä tuntuu vaivaavan nykyisellään länsimaista yhteiskuntaa, kun vanha valtio-kansakunta-syntymä -alue on saanut seurakseen leirin käsitteen pysyvänä poikkeustilana ja vanhan kolminaisuuden rikkojana. Toisaalta suomalaisille tämän huomaaminen on saattanut olla vaikeaa, sillä täällä on eletty pysyvässä poikkeustilassa lähes aina.

"Kaikki kiinteä liukenee verkoksi"

Konferenssin ensimmäisen yleisluennon kutsuttuna puhujana oli yhdysvaltalainen Saskia Sassen. Hän on tehnyt kaupunkitutkimusta ja esittänyt globalisaatiota ja uutta taloutta koskevia puheenvuoroja. Luennoissaan "Digitization as a variable" hän pohti digitalisoitumisen ihmisille tuottamia vaihtoehtoisia merkityksiä. Sassenin mukaan digitalisoituminen tuottaa kolmenlaisia merkityksiä: 1) jäljitteleviä (derivative), 2) muuttavia (transformative) sekä 3) lakiasäättäviä (constitutive). Hän painotti lisäksi digitaaliavaruuden luomisen vaativan aina materiaalisia resursseja toimiakseen.

Digitaaliavaruuteen siirtymisen konkreettinen tapa vaikuttaa myös prosessissa tarvittaviin materiaaliin resursseihin. Kiinteistöjen tavarat aineellistuvat uudelleen (dematerialization). Tuli hieman mieleen Marxin ja Engelsin teleologisen historianfilosofian mukainen toteamus *Kommunistisesta manifestista* koskien porvariston aikakauden alituista liikuntaa: "Kaikki mikä on konkreettista liukenee ilmaan". ("All that is solid melts into air".)

Sassenin mukaan työpaikat muuttavat työntekijöitään, koska ei ole kysymys pelkästään pääsystä tietotekniikan äärelle ja sen käytöstä, vaan myös tuon tekniikan muuttavasta vaikutuksesta. Sassen kuitenkin näki nämä vaikutukset lähes yksinomaan demokratiaa lisääviksi. Hänen mukaan vanhat hierarkiat ja formaaliset valtakeskittymät tulevat huojumaan. Vaikutuksen saavat kokea valtiot, koska uutena mittakaavana toimivat rajat ylittävät suhteet. Tämä mahdollistaa myös interaktiivisuuden yli rajojen huonomminkin varustelluille. Jos ajatellaan esimerkiksi joitain Meksikon zapatisteja, väite kuulostaa paikkansapitävältä, mutta jos taas ajatellaan vaikkapa SS Lazio riehuvia, avoimesti fasistisia kannattajia Italian Serie A:sta, niin kuva muuttuu demokratian toteutumisen kannalta hieman mustemmaksi. Lisäksi infrastruktuurin kehittyessä sen tavoitettavuutta pystytään säätämään erilaisilla kontrollin menetelmillä, joihin toinen yleisluennolla kutsuttuna puhujana esiintynyt David Lyon viittasi esitelmässään "Surveillance Society – Control Society". Sassen näki talouden vaikutusvallan kasvaneen suhteessa valtioihin, mutta samanaikaisesti hän totesi sen vaikuttaneen siten, että resursseiltaan heikommatkin organisaatiot voivat olla osana globaalia politiikkaa tavoilla, joissa globaalin politiikan areenaa rakennetaan paikallisuuden pohjalle.

Positiivisuudestaan huolimatta Sassen näki pilvessään harmaan reunuksen todetessaan, että paljon mahdollisuuksia on olemassa, mutta on myös paljon demokratiaa vähentävää alistamista, joka kutistaa yksilöiden sosiaalista tilaa kriittisen kansalaisen näkökulmasta katsottuna. Jotain kovin ristiriitaista Sassenin viestiin ja

sanoihin kyllä sisältyi. On esimerkiksi vaikea kuvitella miten Internet-kioski voisi parantaa oloja jossain Kalkutan slummeissa, vaikka Sassenin sosiologiselle mielikuvitukselle ei tuottanutkaan vaikeuksia nähdä näitä kioskeja uuden ei-kosmopoliittisen paikallisen demokratian alkusoittona.

Lyon oli omassa täysistuntoluennossaan hieman skeptisempi teknologian ja teknologisoitumisen yhteiskunnallisten vaikutusten suhteen. Hänen valvontayhteiskuntaa tarkastellut esityksensä ei kuitenkaan nähnyt ongelmaksi valvovaa isoa veljeä, vaan valvonnan rihmastollisen verkoston, jonka ulkopuolelle jääminen synnyttää uusia marginaalisia sosiaaliryhmiä ja johon pääsy toimii subjektiviteetin ehtona. Tuli mieleen filosofi Gilles Deleuzen ironinen ajatus siitä, miten valvonnan monistuminen yhteiskuntaan ja sen siirtyminen yksilön identiteettiä vapauttaa kuluttavan yksilön ikuisen kulutuksen virtaukseen.

Murhia, pahoja nuoria ja erilaisia seksuaalisuuksia

Pienryhmien luennot olivat tasoltaan monenkirjavia. Erästä aikansa lähes kaksinkertaisesti ylittänyttä omasta aiheestaan innostunutta puhujaa (jonka aiheesta yleisö ei tuntunut innostuvan) jouduttiin hienovaraisesti kehottamaan kiirehtimään esityksenä saamista päätökseen, mutta monet tutkijat osasivat tuoda näkökulmansa esille tyylikkään yksinkertaisesti tavalla, jossa jatkokeskustelu jätettiin iltatilaisuuksiin. Mieleen jäi erityisesti kriminologian "grand old lady" Annika Snaren alustus naisten konstruomisesta murhaajiksi sekä uskontotieteilijä Titus Hjelmin alustus nuorten konstruomisesta pahoiksi 1990-luvun suomalaisessa mediassa. Molemmissa sosiaalikonstruktivismi sopi aiheen käsittelyyn, koska kyse oli tilastollisesti katsottuna marginaalisesta ilmiöstä suhteessa asian mediassa saamaan julkisuuteen. Ilmiöt aukeaisivat kyllä muihinkin tulkintoihin, sillä konstruktivismi saattaa unohtaa menneisyyden vaikutuksen tutkittavaan ilmiöön ja latistaa sitä liian yksilönteiseksi. Snaren ja Hjelmin tapauksessa tulkintaan sisältyi historiallinen osuus, joten ilmiöiden tausta pidettiin analyysissä mukana toimivalla tavalla.

Suurimman osan aikaani vietin nuorisotutkimuksen ryhmässä, sillä etukäteisarvioni perusteella odotin ryhmältä mielenkiintoisia alustuksia. Ja niitä tulikin. Terhi Anna-Wilska puhui nuorten kännykän käytöstä ja heidän kulutustottumuksistaan. Sosiologi Sari Näre taas puhui nuorten seksuaalimoraalin muutoksesta ja seksuaaliskripteistä, jotka hän tyypitteli pääasiassa kolmenlaisiksi. Ensinnäkin on olemassa niin sanottu molemminpuolisuuden skripti, jossa tunteet on sisällytetty kuuluvaksi seksuaalisuuden kanssa parisuhteeseen. Tämän tyyppisissä suhteissa ideaalina on harrastaa seksiä partnerin kanssa jakaen hänen kanssaan myös kahdenkeskisen tunnesiteen. Toista skriptiä Näre kutsuu liberaaliksi. Tunteita ei tässä "mallissa" välttämättä sisällytetä seksuaalisuhteisiin, vaan ihanteena on saada seksuaalista tyydytystä. Kolmas skripti, libertaarinen, perustuu vapauden maksimointiin ja tyydytyksen maksimointiin. Yksilöllinen vapaus merkitsee yksilöllisiä riskejä, eikä jaettua vastuullisuutta. Riskin ottamista motivoi itsensä aktualisointi, jossa tarkoituksena on valita mahdollisimman monta seksuaalikokemusta.

Näreen tutkimuksen mukaan yksilöllisyys on seksuaalisuuden alueella nykynuorilla täynnä paradokseja. Itsensä aktualisointi voi

kääntyä hyväksikäytöksi tai tehdä henkilöstä itsestään hyväksikäyttäjän. Luottaminen voi kääntyä riskeiksi ja nautinto voi vaihtua vaaraksi. Nykyistä yksilöllisyyden tilaa Näre kutsuu post-individualismiksi, jossa yksilöllisyyden tavoittelu romahduttaa yksilöllisyyden. Yksilöllisyys vaati toteutuakseen kollektiivista tukea, mutta jos kollektiivinen sfääri romahtaa, myöskin yksilöllisyys romahtaa. Yksilöllisyys voi vallita vain jatkumolla, jossa vallitsee luottamus, joka voi toimia tunnepääoman perustana.

Sosiologi Jaana Lähteenmaa esitteli tulevan tutkimuksensa hypoteeseja syrjäseudun nuorten tavaramerkeille antamista merkityksistä ja siitä, millaisia uhkia ja mahdollisuuksia tästä seuraa samastumisessa paikalliseen ympäristöön. Lähteenmaa tulkitsi nuorten hakevan abstraktilla samastumisella ylikansallisiin imagologioihin (joita ylikansalliset logot edustavat) imaginaarista ratkaisua kotiseutunsa ratkaisemattomille ongelmille. Tämä ilmenee käytännössä esimerkiksi nuorten toiveessa saada ylikansallinen pikaruokaketju kotipaikkakunnalleen. Vaikka ratkaisua Lähteenmaan mukaan motivoi halu puolustaa oman kylän säilymistä, se osoittautuu käytännössä toimimattomaksi. Lähteenmaan mielestä olisikin mielenkiintoista analysoida sitä, miten ylikansalliset tuotemerkit saavat symboloida suuruutta ja traagisesti katsottuna joskus ainoaa toivoa paremmasta elämästä ihmisille, jotka elävät syrjäytyvillä alueilla.

Poliisi kansallisessa kehityskertomuksessa

Oman, konferenssin viimeisenä päivänä pitämäni esitelmäni aiheena oli suomalaisten poliisien identiteettikriisi 1940-luvulla. Väitöskirjani aiheena on tutkia poliisien kokemuksen muutosta kansallisen kehityskertomuksen kääntöpuolella. Esitykseni toimi tutkimukseni ensimmäisen ajallisen solmukohdan analyysitapojen esittelynä. Keskityin "vaaran vuosien" vaikutuksiin poliisikulttuurille. Idea pohjautuu ajatukseen siitä, etteivät poliisit 1940-luvun poikkeuksellisissa oloissa pystyneet kokemaan aiemmin sisäistettyä kansallista suhtautumis- ja havaitsemistapaa enää yksiselitteisesti kulttuuriseksi auktoriteetiksi ja seurauksena oli erityyppisiä torjuvia tai muokkaavia toimintatapoja. Esimerkiksi yhteistyö valtiollista valtaa havittelevien kommunistien kanssa aiheutti kokemuksen kriisiytymistä, koska tarjolla ollut samastuminen oli ristiriidassa aiemmin sisäistettyjen ihanteiden kanssa. Vaikka yhteistyötä tehtiin, sijoitettiin sujumistoiveet kauemmaksi tulevaisuuteen. Näitä toiveita eliitti pystyi hyödyntämään lanseeratessaan 1950-luvulta alkaen uutta maltilla perustuvaa kulutusyhteiskuntaa, jonka käytännön toteutus tehtiin 1960-luvulla. Tulevaisuuden kuvittaminen vapahduksen toiveilla lisäsi myös jännitettä, jota nuorison ja poliisin välillä 1960-luvun lopulla tunnettiin.

Jatkosodan päättymisen jälkeen Liikkuva poliisikomennuskunnan nimi vaihdettiin Liikkuvaksi poliisiksi. Organisaatio toimi kansallisen jännityksen kanavoijana vaaran vuosien aikana, sillä aluksi sen toimenhaltijat rekrytoitiin pääasiallisesti samaan aikaan lakkautetusta sotapoliisikomennuskunnasta, mutta kommunistiset järjestöt ryhtyivät miehittämään organisaatiota kääntääkseen yhteiskunnassa vallinneen symbolisen taistelun heille. Kansallisen tilanteen "selkiytymisen" yhteydessä sodan jälkeen tilapäisesti 2850 miehen vahvuiseksi laajennetun Liikkuvan poliisin vahvuutta ryhdyttiin pienentämään

radikaalisti. Vuoteen 1949 mennessä vahvuus pudotettiin 800 toimenhaltijaan. Purkautumattoman toimintaenergian ja vähenemisestä johtuvan surutyön käsittelytavaksi löydettiin "pontikkasota" laitonta viinan polttoa vastaan. LP:n toiminnassa kuvastuukin selvimmin 1940-luvulla vallinnut ristiriita kansallisen ja paikallisten merkitysjärjestelmien välillä poliisien samastumiskokemusten tuottajana. Poliisin tutkimisella pystytään hahmottamaan muutos yksityisen alueen ja poliittisen julkisuuden välillä 1940-luvun Suomesta 1990-luvun Suomeen siirryttäessä.

Lapsuus kontrollin yhteiskunnissa

Parhaasta sosiaalipsykologisesta pro gradu -työstä vuonna 2002 palkittu tutkija Atte Oksanen Tampereen yliopistosta esitteli omassa alustuksessaan tulevan väitöskirjansa teemoja etsien lapsuutta kontrollin yhteiskunnissa mielenkiintoisella tavalla. Hänen ideanaan on analysoida nuorison väkivaltaa, satuttamista ja itsetuhoa kulttuurin ja yhteiskunnan kasvavan informationalisoitumisen, medioitumisen ja teknologisoitumisen aikana. Oksasta kiinnostaa mainittujen muutosten tuottama instituutioiden romahtaminen ja sen vaikutus lapsiin. Hän kysyy, mitkä ovat teknologisaatioon ja virtualisaation vaikutukset nuorten subjektiviteeteille. Eli miten siis nuorten käsitykset itsestä, itsensä toteutuksesta ja ruumiillisesta olemisesta muuttuvat matkalla kohti tulevaisuuden teknomaisemia. Oksanen kysyy myös miten nämä muutokset vaikuttavat lasten toimijuuteen sosiaalisessa todellisuudessa.

Oksasen kattokäsittelenä nykyisyyden ymmärtämiseksi toimii filosofi Gilles Deleuzen toisen filosofin Michel Foucaultin tuotannosta eksplikoima "kontrollin yhteiskunta", jossa Oksanen mukaan nykyään elämme. Oksanen haluaa painottaa, että kontrollin idea on yhteydessä teknologisoitumiseen. Yhtenä kuvaavana esimerkkinä hän käyttää markkinointia, jossa käytetään hyväksi teknologiaa eri tavoin (bonuskortit asiakastietojen ja ostotottumusten kerääjinä). Kontrollin yhteiskunnat perustuvat "soljuviin tiloihin" (smooth space – espace lisse), josta esimerkkinä Oksanen mainitsee lentojen verkoston, jossa jokainen lento on yhteydessä johonkin toiseen. Ollaan tilassa, jossa ei ole pysyviä kiintopisteitä, on vain ulkoapäin säädeltä virtaus, johon otamme osaa. Tässä on mielestäni yksi Oksasen keskeisin löydös. Hän pohtii itsetuhoisia subjektiviteetteja siltä pohjalta, että lapsuuden traumaattiset kokemukset tuottavat itsetuhoista käyttäytymistä.

Hän vie analyysiaan kuitenkin pidemmälle, eikä jää operoimaan perheeseen neljän seinän sisään. Hänen mukaansa psykologisoiva näkökulma saattaa osittain jopa peittää asiaan liittyviä laajempia

sosiaalisia muutoksia. Hänen mielestään tutkimuksen pitäisi kohdentua subjektina olemisen uusiin muotoihin, jotka ovat lähtökohtaisesti teknologia orientoituneita. Tässä Oksanen viittaa Scott Lashiin todetessaan, miten teknologiset elämänmuodot toimivat "elimettömän kokokehon" lävitse. Tällä Oksanen tarkoittaa teknologian yhdistymistä ruumiillisuuteen ja tämän tapahtuman muuttavaa vaikutusta suhteessa ruumiin kokemiseen. Teknologia tuottaa hänen mukaansa ruumiillisuutta, josta yksilölliset merkitykset irtautuvat. Oksanen viittaa tässä jälleen Deleuzeen ja Guattariin, joiden mukaan näin suoralle virtaukselle pohjautuva subjektiviteetti kääntyy kuitenkin helposti itseä toteuttavasta muita tuhoavaksi tai itsetuhoiseksi.

Hakemattakin tulee mieleen psykoanalyttisesti virittyneen politiikan tutkija C. Fred Alfordin kehittely Melanie Kleinin ja Thomas Ogdenin kehityksellisistä positioista ihmisen kokemisen alati läsnäolevina tasoina. Alfordin mukaan luovaan virtaukseen sisältyy aina uhka, sillä virtauksessa kokemus hahmottuu paljaimmillaan ja tällaista kokemusta on vaikea kestää ilman, että sen intensiteetti tuhoaisi itsen. Keskeiseksi asiaksi nousee tällöin yhteiskunnallisten käytäntöjen subjektiviteetin rakentumiselle tarjoama tuki, joka tällä hetkellä ei esimerkiksi ole kovinkaan ongelmatonta. Mielestäni keskeistä onkin moniulotteisuuden näkeminen, jotta yksiulotteistuvia käytäntöjä päästään purkamaan ja rakentamaan uudelleen. Samaan aikaan päästään myös arvioimaan jatkuvuuden merkitystä yksilöille, jotta ei purettaisi liikaa ilman kykyä rakentaa takaisin. Oksasen työn tekstuaalisuuden virtaan oivaltavasti sisäänkirjoitettu sosiaalisen vaikutus yksilön ruumiillisuuteen tarjoaa potentiaalisia avauksia tähän suuntaan. Jään mielenkiinnolla odottamaan hänen ja kaikkien muidenkin edellä mainitsemieni tutkimusten valmistumista (myös omani, jota aion kyllä aktiivisesti viedä eteenpäin ihan itse ilman tutkimuksen näkymätöntä kättä).

Habituksia ja habituksia ...eli loppu hyvin, kaikki hyvin?

Kokonaisuutena on todettava, että konferenssin anti oli juuri niin laaja-alaista kuin sosiologeilta saattoi odottaa. Kaikkien kukkien kukkiminen ei välttämättä kuitenkaan aina valitettavasti toimi käytännössä. Osa pyöreän pöydän istunnoista oli väkeä pullollaan, kun taas toisissa kuuntelijoita ja töiden kommentoijia oli melko vähän, mikä sinänsä on sääli. Ulkopuolisenakin esityksistä saattoi kuitenkin aavistaa jotain sosiologian nykyisistä hallitsevista trendeistä ja huomata tietyt tutkimukselliset kulttuurierot esimerkiksi

suomalaisten ja muiden pohjoismaalaisten välillä. Vapaamuotoisen kanssakäymisen alueella suomalaisten kollegoiden yhteistyö jatkui jostain syystä monesti virallisen ohjelman jo päätyttyä. Konferenssiin sisältyi myös illanvietto huomattavaa ennakkomainosta saaneilla Blue Lagoonin kuumilla lähteillä. Niillähän suomalaiset parlamentaarikot pohtivat aiemmin tänä vuonna pohjoismaisen yhteistyön käytännön sovelluksia, ilmeisesti alkusoittona tämänkertaiselle sosiologien pohjoismaiselle konferenssille.

Rahallisesti matka Islantiin ei kannattanut (kallista vaikka köyhäilisi), sillä kirjoitan tätä juttua sovitellulla päivärahalta. Tässä tapauksessa tyhmyydestä kärsinyt yksilö jousti, ei organisaatio. Kaikesta huolimatta matka oli kaiken kaikkiaan onnistunut ja tarjosi eväitä vallitsevan kyseenalaistamiseen matkalla "kohti keinotekoista yhteiskuntaa", kuten sosiologi Risto Heiskala osuvasti jo vuonna 1996 kiteytti nykyisen yhteiskunnallisen muutoksen suunnan. Kiitokset matkan onnistumisesta kuuluvat kaikille matkalla tapaamilleni ihmisille. Ilman teitäkin matkan kyllä olisi voinut tehdä, mutta tällöin en olisi päässyt "habitukseni" kanssa aivan sellaiseen suhteeseen, johon nyt havaitsin Oslon lentoasemalla päätyneeni. Pysyn kuitenkin "valitsemallani tiellä" ja suosittelen matkaa Islantiin kaikille uusia subjektiviteetin muotoja kaipaaville, tai muuten vain itseään tutkiville ja tätä kautta myös yhteiskunnan valtasuhteiden merkityshistoriaa pohtiville.

Teksti: Ilkka Levä. Kirjoittaja on FM ja tekee Suomen historian alaan kuuluvaa jatkotutkimusta Helsingin yliopiston historian laitoksessa.

Kuvat: Päivi Tyni.

ENNEN JA NYT
Historian tietosanommat